

UNIVERZITET U BEOGRADU
GEOGRAFSKI FAKULTET

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF GEOGRAPHY

UDK 314

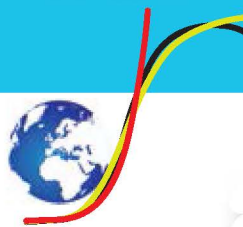
ISSN 1820 - 4244
eISSN 2560 - 5011

Demografija

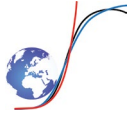

Godina **XIV**
Volume

Beograd
Belgrade **2017**

demografija.gef.bg.ac.rs

IZDAVAČ

Univerzitet u Beogradu - Geografski fakultet

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Aleksandar KNEŽEVIĆ, Odsek za demografiju, Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu

ČLANOVI UREDNIŠTVA

Marija ANTIĆ, Odsek za geografiju, Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Biljana APOSTOLOVSKA TOŠEVSKA, Institut za geografija, Prirodno-matematički fakultet,
Univerzitet Sv. Kiril i Metodij, Skopje

Daniela ARSENOVIĆ, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Prirodno-matematički fakultet,
Univerzitet u Novom Sadu

Florian BIEBER, Zentrum für Südosteuropastudien, Karl-Franzens Universität, Graz

Ivan ČIPIN, Katedra za demografiju, Ekonomski fakultet, Sveučilište u Zagrebu

Dragica GATARIĆ, Odsek za geografiju, Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Vera GLIGORIJEVIĆ, Odsek za demografiju, Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Klára HULIKOVA TESARKOVA, Katedra demografie a geodemografie, Přírodovědecká fakulta,
Univerzita Karlova, Praha

Damir JOSIPOVIĆ, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana

Sanja KLEMPIĆ BOGADI, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb

Vladimir NIKITOVIĆ, Centar za demografska istraživanja, Institut društvenih nauka, Beograd

Mateja SEDMAK, Inštitut za družboslovne študije, Znanstveno raziskovalno središče Koper

Danica ŠANTIĆ, Odsek za geografiju, Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Dragan UMEK, Dipartimento di Studi Umanistici, Università degli studi di Trieste

IZDAVAČKI SAVET

Mirjana BOBIĆ, Odeljenje za sociologiju, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Mirjana DEVEDIĆ, Odsek za demografiju, Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Mirko GRČIĆ, Odsek za geografiju, Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Goran PENEV, Centar za demografska istraživanja, Institut društvenih nauka, Beograd

Gordana VOJKOVIĆ, Odsek za demografiju, Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu

TEHNIČKI UREDNIK

Branko PROTIĆ, Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Štampa:

Grafika Galeb d.o.o., Niš

Adresa:

Demografija

Univerzitet u Beogradu – Geografski fakultet

Studentski trg III/3, 11000 Bograd,

Republika Srbija

Tiraž:

200

Kontakt:

Tel: +381 (0)11 2637421

e-pošta: demography.editor@gef.bg.ac.rs

demography.editor@gmail.com

URL: <http://demografija.gef.bg.ac.rs/>

Demografija izlazi jednom godišnje. Mišljenja autora ne odražavaju nužno gledište uredništva.

Objavljeni prilozi se indeksiraju u sledećim bazama:

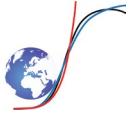
– CEEOL (Central and Eastern European Online Library, Frankfurt am Main)

– SCIndeks (Srpski citatni indeks)

Izdavanje časopisa *Demografija* finansijski podržava Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Prilozi objavljeni u časopisu mogu se koristiti samo pod uslovima licence *Creative Commons Autorstvo – Nekomercijalno – Bez Prerade 4.0. međunarodna* (CC BY-NC-ND 4.0)

PUBLISHER

University of Belgrade - Faculty of Geography

EDITOR-IN-CHIEF

Aleksandar KNEŽEVIĆ, Department of Demography, Faculty of Geography, University of Belgrade

EDITORIAL BOARD

Marija ANTIĆ, Department of Geography, Faculty of Geography, University of Belgrade
Biljana APOSTOLOVSKA TOŠEVSKA, Institute of Geography, Faculty of Natural Sciences and Mathematics,
St. Cyril and Methodius University, Skopje

Daniela ARSENOVIĆ, Department of Geography, Tourism and Hotel Management,
University of Novi Sad

Florian BIEBER, Centre for Southeast European Studies, University of Graz
Ivan ČIPIN, Department of Demography, Faculty of Economics & Business, University of Zagreb
Dragica GATARIĆ, Department of Geography, Faculty of Geography, University of Belgrade
Vera GLIGORIJEVIĆ, Department of Demography, Faculty of Geography, University of Belgrade
Klára HULIKOVA TESARKOVA, Department of Demography and Geodemography, Faculty of Science,
Charles University, Prague

Damir JOSIPOVIĆ, The Institute for Ethnic Studies, Ljubljana

Sanja KLEMPIĆ BOGADI, Institute for Migration and Ethnic Studies, Zagreb

Vladimir NIKITOVIC, Demographic Research Centre, Institute of Social Sciences, Belgrade

Mateja SEDMAK, Institute for Social Studies, Science and Research Centre, Koper

Danica ŠANTIĆ, Department of Geography, Faculty of Geography, University of Belgrade
Dragan UMEK, Department of Humanities, University of Trieste

ADVISORY BOARD

Mirjana BOBIĆ, Department of Sociology, Faculty of Philosophy, University of Belgrade
Mirjana DEVEDŽIĆ, Department of Demography, Faculty of Geography, University of Belgrade
Mirko GRČIĆ, Department of Geography, Faculty of Geography, University of Belgrade
Goran PENEV, Demographic Research Centre, Institute of Social Sciences, Belgrade
Gordana VOJKOVIĆ, Department of Demography, Faculty of Geography, University of Belgrade

LAYOUT AND DESIGN

Branko PROTIĆ, Faculty of Geography, University of Belgrade

Printed by:

Grafika Galeb d.o.o., Niš

Address:

Demografija
University of Belgrade – Faculty of Geography
Studentski trg III/3, 11000 Belgrade,
Republic of Serbia

Circulation:

200

Contact info:

Tel: +381 (0)11 2637421
e-mail: demography.editor@gef.bg.ac.rs
demography.editor@gmail.com
URL: <http://demografija.gef.bg.ac.rs/>

Demografija is issued annually. The opinions of the authors do not necessarily reflect the viewpoint of the Editorial Board.

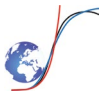
The journal is indexed in:

- CEEOL (Central and Eastern European Online Library, Frankfurt am Main)
- SCIndeks (Serbian Citation Index)

The Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia provides financial support for the printing of the journal.

The articles are licensed under a *Creative Commons Attribution - Non Commercial - No Derivatives 4.0 International* (CC BY-NC-ND 4.0).

Prethodno saopštenje

Priljubljen: 04.07.2017.
Prihvaćen: 26.11.2017.

UDK: 314.7:[371.671:91]

ZASTUPLJENOST MIGRACIONE PROBLEMATIKE U UDŽBENICIMA GEOGRAFIJE ZA OSNOVNU I SREDNJU ŠKOLU

Ivana ĐORĐEVIĆ

Univerzitet u Beogradu, Geografski fakultet, Beograd, e-mail: ivanadj.92@gmail.com

Ljiljana ŽIVKOVIĆ

Univerzitet u Beogradu, Geografski fakultet, Beograd, e-mail: ljiljanazivkovic59@gmail.com

Sažetak: Zakonitosti razvoja stanovništva, migraciona kretanja i posledice tih kretanja doprinose formiranju svestrano razvijene ličnosti učenika i njihovog naučnog pogleda na svet. Migraciona problematika kroz raznovrsne i uvek aktuelne sadržaje podstiče na razmišljanje i samostalno zaključivanje. Zbog toga je potrebno da se fenomen migracija detaljno prouči. Na taj način učenici formiraju kritičko mišljenje prema važnim društveno-geografskim i globalizacijskim procesima. Shodno tome, oni se upoznaju i sa načinima rešavanja migracionih tokova koji predstavljaju globalni izazov današnjice. Cilj rada je da se kroz analizu migracija ukaže na njihovu zastupljenost u udžbenicima geografije za osnovnu i srednju školu. Imajući u vidu da je društveno-geografska tematika interdisciplinarna, izvršena je komparacija nastavnih programa geografije u Republici Srbiji i odabranih evropskih država. Rezultati rada ukazuju na njihovu specifičnost i nedovoljnu zastupljenost u udžbenicima geografije za osnovnu i srednju školu.

Ključne reči: društvena geografija, migracije, udžbenici, Nastavni program, interdisciplinarnost.

Abstract: The growth of the population, migratory movements and the consequences of these developments contribute to the formation of all-round development of personality of students and their scientific view of the world. A migration issue through varied and always current content encourages thinking and independent reasoning. It is therefore necessary to examine in detail the phenomenon of migration. In this way children develop critical thinking towards important socio-geographical and globalization processes. Consequently, they get acquainted with the ways of dealing with migration flows, which represent a global challenge today. The aim is to analyze the migration point to their representation in the geography textbooks for primary and secondary school. Bearing in mind that the socio-geographical theme interdisciplinary comparison is conducted geography curricula in Serbia, as well as selected European countries. The results show the specificity and their underrepresentation in geography textbooks for primary and secondary school.

Keywords: social geography, migration, textbooks, curriculum, interdisciplinarity.

UVOD

Migraciona kretanja stanovništva predstavljaju kompleksan društveno-civilizacijski fenomen koji se nalazi u domenu su proučavanja niza diferencijalnih naučnih disciplina (Šantić & Obradović, 2015). Savremene migracije stanovništva neophodno je izučavati interdisciplinarno, prema specifičnim uzrocima i posledicama uz tendencije njihovog budućeg projektovanja, kako na globalnom, tako i na nacionalnom nivou. Usled složenosti migracionih fenomena, sve je veća potreba za korelacijom naučnih disciplina koje tretiraju ovu problematiku (Spasovski & Šantić, 2015). Interdisciplinarnost se može sagledati kao potreba povećanja efikasnosti pedagoškog procesa u svim nastavnim predmetima, a u cilju samostalnog sticanja znanja, povećanja kvaliteta funkcionalnog znanja i formiranja svestrano razvijene ličnosti učenika (Živković et al., 2017).

U svetu brzih i nepredvidivih migracionih tokova, cilj obrazovanja je priprema svakog pojedinca za život u savremenom društvu. Nastavni proces treba organizovati fleksibilno, interdisciplinarno i funkcionalno. Doprinos nastavnika geografije u izučavanju migracionih fenomena se sastoji u primeni interdisciplinarnog pristupa koji omogućava međuzavisnost pojava, procesa i zakonitosti njihovog razvoja. Interdisciplinarnim povezivanjem nastavnih sadržaja obezbeđuje se racionalizacija, konceptualna povezanost obrazovnih, vaspitnih i funkcionalnih ciljeva što doprinosi svestranom razvoju ličnosti učenika. Usavršavanje nauke, tehnike i tehnologije impliciralo je i promene u obrazovanju. Te promene su prouzrokovale potrebu za intenzivnijim samostalnim sticanjem znanja gde svaki pojedinac ima stalnu potrebu za ličnim usavršavanjem (Jovanović et al., 2016). U XXI veku obrazovanje se zasniva na humanističkom pristupu koji podrazumeva obrazovanje i usavršavanje tokom čitavog života.

Brojni relevantni evropski i nacionalni dokumenti analiziraju pitanje kvaliteta obrazovanja kao važnog elementa ukupnog društvenog razvoja (Baranović, 2006). Analiza nacionalnih Nastavnih planova i programa u 13 evropskih država pokazuje da je geografija po zastupljenosti važan nastavni predmet u obrazovnim sistemima evropskih država. U većini analiziranih Nastavnih planova i programa geografski sadržaji se u prvom ciklusu osnovnog obrazovanja i vaspitanja izučavaju u sklopu integrisanog predmeta (Curić, Vuk & Jakovčić, 2007). Geografija je samostalan nastavni predmet u Srbiji, Hrvatskoj, Sloveniji, Mađarskoj, Nemačkoj, Norveškoj, Holandiji, Škotskoj i Engleskoj, a integrisan je u drugom ciklusu osnovnog obrazovanja i vaspitanja u Irskoj (sa istorijom), Austriji (sa privredom) i u Finskoj (sa biologijom). U Srbiji je geografija samostalan nastavni predmet u osnovnoj školi (od 5. do 8. razreda) i u svim tipovima srednjih škola (gimnazijama, ekonomskim i srednje stručnim školama).

Naziv Geografija za nastavni predmet se koristi u Sloveniji, Nemačkoj, Holandiji, Škotskoj, Engleskoj, Irskoj, Norveškoj, Švedskoj i Finskoj. U Mađarskoj se geografski sadržaji izučavaju u predmetu pod nazivom Zemlja i naša okolina, a u Austriji pod nazivom Geografija i privreda. U Norveškoj uz predmet Geografija postoji i predmet Prirodna raznolikost u kome se obrađuju geografski sadržaji. Kao samostalan ili integrisan predmet geografija je obavezna u svim proučavanim Nastavnim planovima i programima (Curić, Vuk & Jakovčić, 2007).

U 8 od 13 analiziranih evropskih država (Srbija, Hrvatska, Austrija, Holandija, Engleska, Mađarska, Škotska i Slovenija) geografija je samostalan nastavni predmet. U prvom ciklusu osnovnog obrazovanja i vaspitanja geografija je organizovana najčešće kao integrisan predmet. U višim razredima osnovne škole je integrisana u Švedskoj, Finskoj i Nemačkoj, dok se u svim tipovima srednjih škola izučava kao poseban predmet. U Irskoj je situacija drugačija pošto je geografija samostalan predmet na nivou *Primary school education*, dok se na nivou *Post-primary education* (sedmi, osmi i deveti razred) izučava u korelaciji sa istorijom kao jedinstven predmet (Curić, Vuk & Jakovčić, 2007).

U opisu predmeta proučavanih Nastavnih planova i programa naglašava se važnost geografije u proučavanju životnog prostora, ističe se značaj aktuelizacije sadržaja, razvoj stavova i vaspitnih vrednosti neophodnih za preuzimanje aktivne uloge u široj društvenoj zajednici. Ciljevi nastavnog predmeta su grupisani u tri oblasti i odnose se na sticanje znanja, razvijanje sposobnosti, veština i negovanje vaspitnih vrednosti. Sve države u svojim Nastavnim planovima i programima kao najvažnije ciljeve ističu sticanje veština razumevanja i objašnjavanja geografskih procesa na lokalnom, regionalnom, nacionalnom i globalnom nivou. Kao važan cilj ističe se usvajanje znanja o prirodno-geografskim i društveno-ekonomskim pojavama, procesima i zakonitostima na nacionalnom i globalnom nivou. Naglašava se način na koji globalni procesi utiču na društvo kroz shvatanje problema koji proizlaze iz nejednakog regionalnog razvoja. U cilju razvoja multikulturalnosti, Nastavni planovi i programi svih evropskih država kao najvažnije obrazovne vrednosti ističu važnost poštovanja nacionalnih manjina kroz prihvatanje različitosti između naroda i kultura.

METODOLOŠKI PRISTUP

Školski sistem je oblikovan pravnim aktima, Nastavnim planom i programom i vaspitno-obrazovnim standardima u domenu postignuća učenika koji su obavezujući za sve aktere nastavnog procesa (Živković & Jovanović, 2011). Empirijska struktura rada obuhvata utvrđivanje zastupljenosti migracionih sadržaja u udžbenicima geografije za osnovnu

i srednju školu. Analizom Nastavnog programa geografije osnovnog i srednjeg obrazovanja i vaspitanja stiče se sveobuhvatan uvid u stepen izučavanja migracionih sadržaja. Zadaci istraživanja su:

- definisanje zastupljenosti obrazovnih, vaspitnih i funkcionalnih ciljeva; opštih i operativnih zadataka; programskih sadržaja i uputstava za ostvarivanje programa u oblasti migracija;
- utvrđivanje broja nastavnih jedinica u udžbenicima geografije u kojima se izučavaju sadržaji o migracijama;
- stepen zastupljenosti migracionih pojmova po nastavnoj jedinici;
- formulisanje predloga koji mogu da doprinesu većoj zastupljenosti migracionih sadržaja u udžbenicima geografije za osnovnu i srednju školu;
- analiziranje tekstualne i didaktičko-metodičke aparature udžbenika u kontekstu migracionih sadržaja.

Uzorak su činila izdanja udžbenika geografije za osnovnu i srednju školu koje je odobrilo Ministarstvo prosvete Republike Srbije u izdanju Zavoda za udžbenike i nastavna sredstva iz Beograda. Analizirani su sadržaji u je udžbenicima geografije za 6. razred osnovne škole (Sitarica & Tadić, 2004), 8. razred osnovne škole (Stamenković & Gatarić, 2011), 2. razred gimnazije (Đurić, 2010), 3. razred gimnazije (Rodić, 2008) i 1. ili 2. razred srednjih stručnih škola (Grčić, 2008). Rezultati rada ukazuju na značaj izučavanja migracionih sadržaja i njihov doprinos formiranju sistema znanja i svesti učenika.

U radu je korišćena deskriptivna metoda i tehnika analize sadržaja koja podrazumeva interpretaciju svih tekstualnih elemenata u udžbeniku. U cilju sveobuhvatnog pristupa migracionoj problematici, neophodno je definisanje obrazovne, vaspitne i funkcionalne ciljeve koji doprinose formiranju svestrano razvijene ličnosti učenika i razvijanju naučnog pogleda na svet.

REZULTATI I DISKUSIJA

Procesi brze industrijalizacije i urbanizacije, koji su počeli pedesetih godina XX veka, uticali su na migracije miliona stanovnika iz sela u gradove, što je dovelo do intenzivne depopulacije, prostorne preraspodele i promene u strukturama stanovništva (Antić et al., 2017). Proučavajući elemente migracija, njihove uzajamne veze i uslovljenosti, učenici su u mogućnosti da usvoje suštinu migracione problematike. Sadržaji o migracijama su pogodni za nastavnu obradu jer omogućavaju široku primenu oblika i metoda rada, zatim veliki izbor i upotrebu nastavnih sredstava i nove obrazovne tehnologije (Živković, Jovanović & Rudić, 2015). Migracioni sadržaji brzo zastarevaju i

neophodno je njihovo stalno ažuriranje i dopuna. Pridržavajući se Nastavnog plana i programa, nastavnici geografije u značajnoj meri mogu da doprinesu podizanju nivoa svesti učenika o ovoj problematici (Jovanović et al., 2016). Od nastavnika geografije se očekuje da prati stručnu literaturu koju je neophodno metodički adaptirati prema uzrastu učenika. Nastavnikova odgovornost u ovom delu se posebno povećava zbog toga što migraciona tematika, osim obrazovne, ima izuzetne vaspitne vrednosti koje su važne za širu zajednicu u celini.

Nastavnik geografije treba da pomoću statističkih podataka i karata prezentuje zakonitosti kretanja stanovništva. Prostorno kretanje stanovništva u odabranom periodu preba grafički predstavljati, što omogućava učenicima da uvide trendove i pravilno savladaju sadržaje o savremenim demografskim procesima. Karte su veoma pogodne za prikazivanje kvantitativnih i kvalitativnih svojstava stanovništva. Migracije se na kartama mogu slikovito predstaviti pomoću linija gde je debljina linije u srazmeri sa brojem migranata, a različitim bojama mogu se predstaviti njihove kvalitativne osobine.

Proučavanju migracione problematike potrebno je pristupiti sistemski i utvrditi zakonitosti daljeg razvoja ovih procesa. Neophodno je sa šireg stanovništva proučiti ove zaista složene fenomene savremenog sveta. Migraciona tematika u udžbeniku mora da bude tako metodički obrađena da omogućava učenicima samostalno sticanje znanja. Pri obradi nastavnih jedinica koje se odnose na migracije neophodno je problemski postavljati pitanja.

Učenici se prvi put sreću sa pojmom migracija u 6. razredu osnovne škole. Programsku strukturu za 6. razred čini pet nastavnih tema, a sadržaji o migracijama su zastupljeni u okviru dve nastavne teme: *stanovništvo i naselja na Zemlji* i *regionalna geografija Evrope*. Nastavna tema stanovništvo i naselja na Zemlji je koncipirana tako da se njenom obradom ukaže na najbitnije demografske procese i probleme. U udžbeniku je definisan pojam migracija, a kroz primere su objašnjeni migracioni procesi. Didaktičko-metodička aparatura udžbenika obuhvata statističke podatke koji su prikazani ilustrativno (tabele, dijagrami, šeme) i komparativno. Nakon definicije, predstavljena je osnovna klasifikacija, vrste, uzroci i posledice migracionih kretanja. Na kartama su sterelicama različite debljine predstavljena migraciona kretanja koja su se odvijala u prošlosti, ali i ona koja se odvijaju u sadašnjosti, pa su učenici u prilici da vrše njihovu komparaciju i izvode zaključke. Za uspešno savladavanje migracione problematika poseban značaj ima upotreba i dodatnih izvora informacija. Pojmovi kao što su migracija, emigracija, imigracija, unutrašnje i spoljašnje migracije i iseljeničke zemlje su adekvatno i detaljno objašnjeni. Pored njih, postoje i oni koji zahtevaju dodatno angažovanje nastavnika u vezi njihovog

tumačenja kao što su izbegla i raseljena lica. Za pojmove dobrovoljne i prisilne migracije koji su dati u udžbeniku postoji dovoljan broj primera, ali se mogu dopuniti kroz pitanja i zadatke za samostalan rad učenika. Od nastavnika geografije se očekuje da tematiku o migracionim kretanjima objasni učenicima uz pomoć udžbenika ali i ostalih izvora informacija, kako bi usvojena znanja bila generalizovana i sistematizovana.

Nastavna tema regionalna geografija Evrope obuhvata u uvodnom delu sadržaje o migracijama, a zatim i u okviru svake evropske države. Moguće je pratiti, vršiti komparaciju i samostalno zaključivati o migracionim kretanjima useljeničkih i iseljeničkih evropskih država. Kada se sagleda zastupljenost migracionih pojmova, stepen njihove objašnjenosti i broj primera, stiže se utisak da učenici uz pomoć nastavnika na sasvim jasan, razumljiv i način koji je primeren njihovom uzrastu, mogu da usvoje ove sadržaje.

U 8. razredu osnovne škole programsku strukturu čini osam nastavnih tema, a tri su u direktnoj vezi sa društveno-geografskim sadržajima. Migracije stanovništva, vrste, uzroci i posledice se izučavaju u okviru sledećih nastavnih tema: *stanovništvo i naselja Srbije, zavičajna geografija i Srbi van granica Srbije*.

Izučavanje migracionih sadržaja treba da podstakne učenike na bolje razumevanje problematike demografskog razvoja. U cilju sagledavanja populacionih problema, neophodno je interdisciplinarno povezivanje sa sadržajima drugih nastavnih predmeta. U okviru navedene teme, nastavna jedinica migracije stanovništva je podeljena na manje celine kako bi učenici na efikasniji način usvojili sadržaj. Nakon definicije pojma migracija izvršena je njihova klasifikacija. Migracioni pojmovi kao što su organizovane (planske) migracije, stihijske, prinudne migracije, „radnici polutani“ i „đaci putnici“ zahtevaju dodatno objašnjenje kako bi učenici razumeli migraciona kretanja. Nasuprot njima, pojmovi poput sezonskih migracija, stalnih i povremenih dnevnih migracija, starih i savremenih migracionih tokova, „dundera pečalbara“ i „majstora zidara“ su učenicima objašnjeni kroz brojne primere.

U nastavnoj temi Srbi van granica Srbije obuhvaćeni su sadržaji koji se odnose na susedne države i njihove osnovne prirodne i društveno-geografske odlike u kojima živi srpsko stanovništvo, kao i sadržaji koji prikazu prostorni razmeštaj srpskog stanovništva u evropskim državama, ali i državama van granica evropskog kontinenta. Migracije srpskog stanovništva se proučavaju u okviru dve nastavne jedinice. Pojmovi kao što su Srbi u regionu i „odliv mozgova“ su objašnjeni kroz primere. „Etnička oaza“, „gastarbajteri“ i „ideološki neprijatelji“ nisu definisani, a učenicima je prepušteno da ih objasne uz pomoć dodatne literature i izvora.

U okviru nastavne teme zavičajna geografija, migraciona problematika se ne proučava zasebno kao nastavna jedinica već je obrada ovih sadržaja predviđena kao projektni zadatak. Na osnovu sprovedenog istraživanja učenici treba da zaključie da li je stanovništvo starosedelačko ili je doseljeno u prošlosti i ako jeste, iz kojih krajeva. Samostalnim radom, koji razvija geografsko logičko mišljenje i povećava motivaciju, je predviđeno da učenici korišćenjem statističkih podataka utvrde obim doseljenih i iseljenih lica na određenoj teritoriji.

Program nastave geografije u gimnaziji koncipiran je tako da pruža učenicima sticanje neophodnih znanja, umenja i navika kako o prirodnoj tako i o društvenoj stvarnosti Srbije, ali i savremenog sveta. Analizirajući udžbenike geografije za gimnazije primetno je da se prilikom izrade pošlo od koncepcije programa za osnovnu školu, kao i od pretpostavke da gimnazija predstavlja produžetak opšteg obrazovanja i vaspitanja. Za razliku od programa geografije za osnovnu školu, program geografije za gimnazije sadrži nastavne teme i sadržaje bez navođenja orijentacionog broja časova za njihovu realizaciju. Sloboda i kreativnost nastavnika ispoljiće se kroz samostalno planiranje i određivanje broja, tipa časa, oblika rada, nastavnih metoda i informaciono-komunikacionih tehnologija.

Sadržinu i strukturu programa geografije za 2. razred gimnazije čine nastavne teme koje obuhvataju društveno-geografske karakteristike savremenog sveta, ali i Srbije. Najpre su objašnjene definicije, uzroci, vrste i posledice migracionih kretanja u svetu, a zatim kao zasebne nastavne jedinice se izdvajaju stanovništvo i zone civilizacije Azije, Afrike, Latinske i Angloamerike, Australije i Okeanije, da bi se na kraju tumačila i kretanja naroda na Balkanu. Kada je migraciona terminologija u pitanju, pojmovi su uglavnom poznati, jasno definisani i učenici su ranije upoznati sa njima. Moguće je poređenje obima migracionih tokova različitih naroda. U cilju usvajanja znanja i razumevanja migracionih tokova naroda sveta koriste se karte migracionih kretanja, istorijska osa kretanja stanovništva, različite vrste grafikona, dijagrama i šema. Metodičke posebnosti migracione problematike su pogodne za nastavnu obradu i od nastavnika geografije se očekuje da njihove sadržaje aktuelizuje savremenim dešavanjima.

Sadržinu Nastavnog programa u 3. razredu gimnazije čine sadržaji nacionalne geografije Srbije. U 3. razredu gimnazije, sadržaji o migracijama se proučavaju u okviru sledećih nastavnih tema: *stanovništvo i naselja* i *Srbi u bivšim jugoslovenskim republikama i dijaspori*. Proučavajući naseljavanje teritorije Srbije, autori udžbenika navode najranije pisane tragove kretanja naroda, od naseljavanja Slovena do savremenih migracionih kretanja. Hronološki su prikazane migracione rute.

Migracioni nastavni sadržaji u udžbeniku geografije za 1. ili 2. razred srednjih stručnih škola su tako koncipirani da se njihovim izučavanjem proširuje i produbljuje geografska kultura učenika i formira njihov stav prema važnim problemima savremenog sveta. Na kraju svake nastavne jedinice, data su pitanja i zadaci za samostalni rad učenika, sistematizaciju, analiziranje i procenjivanje geografskih informacija. Korišćenjem karata i atlasa, učenici razvijaju kartografsku pismenost. Osnovni tekst je jasno napisan sa brojnim činjenicama, primerima i podacima o migracijama. Metodičko-didaktička aparatura omogućava učenicima funkcionalno predstavljanje istorijskih i savremenih migracionih tokova. Faktori koji utiču na migracije stanovništva su šematski prikazani kako bi učenici na očigledan način usvojili predviđeni sadržaj. Sadržaji o interkontinentalnim migracijama stanovništva u novi svet nakon velikih geografskih otkrića su predstavljeni na kartama strelicama različite debljine na osnovu kojih učenici mogu da prate njihov intenzitet. Tekst u udžbeniku je u funkcionalnoj vezi sa priloženim fotografijama, a kroz pitanja i zadatke učenici se osposobljavaju za samostalno sticanje znanja.

U korišćenju udžbenika geografije, važan je sistematičan i postupan pristup migracionim sadržajima. Stečena znanja treba da budu primenljiva, a učenici osposobljeni da sami istražuju i analiziraju migracione procese. Razumevanjem migracionih pojmova i njihove povezanosti ostvaruje se trajno znanje primenljivo u novim situacijama.

ZAKLJUČAK

Na osnovu sprovedene analize Nastavnog plana i programa geografije, kao i analize migracionih sadržaja u udžbenicima geografije za osnovnu i srednju školu, u radu je istaknuta njihova nedovoljna zastupljenost. Imajući u vidu izložene nedostatke, u cilju unapređivanja obrazovno-vaspitnih vrednosti udžbenika geografije u ovoj oblasti potrebno je povećati broj nastavnih jedinica u kojima bi se izučavali sadržaji o migracijama. Takođe je neophodno prikazati međusobnu povezanost društveno-geografskih pojmova, relacija među njima i njihove pozicije u hijerarhijskom sistemu. Uvesti problemski pristup u objašnjavanju migracione problematike.

U cilju unapređivanja nastavne prakse formulisani su predlozi za modifikaciju postojećih Nastavnih planova i programa geografije za osnovnu i srednju školu. U sklopu ukupnog institucionalnog obrazovanja i vaspitanja smatra se da je osnovna škola najznačajnija jer je deca pohađaju na uzrastu kada su najotvorenija za nova saznanja (Živković & Jovanović, 2011). Praktične implikacije istraživanja ogledaju se u tome što izneti rezultati i zaključci mogu da podstaknu autore na promenu pristupa prilikom koncipiranja migracionih sadržaja udžbenika geografije. Migraciona

problematika zaslužuje kontinuiranu analizu, kako bi se preciznije utvrdili kriterijumi koncipiranja sadržaja udžbenika geografije u skladu sa ciljevima i zadacima obrazovanja i vaspitanja. U Nastavnim planovima i programima geografije koji su analizirani u vezi sa migracionom problematikom nedostaju ishodi. Relevantne misaone aktivnosti tj. usvajanje migracionih sadržaja imaju za cilj razumevanja društvenih pojava, procesa i zakonitosti.

Rad je saopšten na naučnoj konferenciji *Contemporary Migration in a Changing World: New Perspectives and Challenges*, u Beogradu 18-21. septembra 2016. godine, u organizaciji Geografskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, Regional Studies Association i Migration, Interconnectivity and Regional Development Network (MICaRD).

LITERATURA

- Antić, M., Šantić, D., Kašanin-Grubin, M. & Malić, A. (2017). Sustainable Rural Development in Serbia - Relationship Between Population Dynamics and Environment. *Journal of Environmental Protection and Ecology*, (18)1, 323-331.
- Baranović, B. (2006). Nacionalni kurikulum u europskim zemljama i Hrvatskoj: komparativni prikaz. *Sociologija sela*, 172/173(2-3), 181-200.
- Curić, Z., Vuk, R. & Jakovčić, M. (2007). Kurikulumi geografije za obavezno obrazovanje u 11 evropskih država – komparativna analiza. *Metodika* 15, 8(2), 444-466.
- Đurić, V. (2010). *Geografija za 2. razred gimnazije*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Grčić, M. (2008). *Geografija za 1. ili 2. razred srednje stručnih škola*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Jovanović, S., Gatarić, D., Prnjat, Z., Andjelković, G., Jovanović, J., Lukić, B. & Lutovac, M. (2016). Exploring proenvironmental behavior of Serbian youth through environmental values, satisfaction and responsibility. *Social Behavior and Personality: An international journal*, 44, 1057-1068.
- Jovanović, S., Živković, Lj., Prnjat, Z., Obradović-Arsić, D., Mihajlović, B. & Budović, A. (2016). Environmental Education from the Perspective of Serbian Primary School Geography Teachers. *Journal of Environmental Protection and Ecology*, 17(1), 394-401.
- Jovanović, S., Živković, Lj. & Anđelković, S. (2010). Sadržaji o zaštiti životne sredine u udžbenicima geografije za osnovnu i srednju školu. *Glasnik Srpskog geografskog društva*, 90(1), 347-375.
- Rodić, D. (2008). *Geografija za 3. razred gimnazije*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Spasovski, M. & Šantić, D. (2015). Aktuelnost pojava i procesa u razvitku stanovništva regionalnog i globalnog karaktera u delima Vojislava S. Radovanovića. *Demografija – Međunarodni časopis za demografska i ostala društvena istraživanja*, 12, 55-68.

- Stamenković, S. & Gatarić, D. (2011). *Geografija za 8. razred osnovne škole*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Šantić, D. & Obradović, S. (2016). Migraciona problematika Evropske Unije. *Demografija – Međunarodni časopis za demografska i ostala društvena istraživanja*, 13, 117-129.
- Tadić, M. & Sitarica, R. (2004). *Geografija za 6. razred osnovne škole*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Zavod za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja (2016). *Nastavni plan i program geografije za osnovnu i srednju školu*. Dostupan na: www.zuov.gov.rs/
- Živković, Lj. & Jovanović, S. (2011). Ekološko obrazovanje i nastava geografije u osnovnoj školi. *Glasnik Srpskog geografskog društva*, 59, 255-280.
- Živković, Lj., Jovanović, S. & Rudić, V. (2015). *Metodika nastave geografije*. Beograd: Srpsko Geografsko društvo.
- Živković, Lj., Jovanović, S., Đorđević, I. & Golubović, N. (2017). Interdisciplinarni pristup nastavnim sadržajima geografije u osnovnoj školi. *Glasnik Srpskog geografskog društva*, 97(1), 137-158.

REPRESENTATION OF MIGRATION ISSUES IN GEOGRAPHY TEXTBOOKS FOR PRIMARY AND SECONDARY SCHOOLS

Ivana ĐORĐEVIĆ, Ljiljana ŽIVKOVIĆ

SUMMARY

The entire history of mankind is marked by migratory movements and is the complex socio-civilizational phenomenon significant for the study of a set of differential scientific and teaching discipline. Population has always migrated due to poverty, conflicts or natural disasters. Massive migrations started from the medium of the XIX century, as a result of cultural and political changes, and the development of new means of transport and communications. Spatial mobility of the population was caused by the global factors, primarily, relations between the great powers, wars and geopolitical implications. These factors create an immense migration flows from Africa and the Middle East changing demographic picture of Europe in the area of training structures and arrangement of population.

In the paper the representation of migration issues in geography textbooks for primary and secondary school. Through theoretical discussion, the authors of the paper wanted to draw attention to the need for better implementation of this subject in the curricula. At the same time they consider necessary interdisciplinary approach that includes thematic linking migration phenomenon with the other facilities at the level of geography as a school subject. This topic requires a continuous analysis in order to rationally determine the criteria for designing the content of geography textbooks in accordance with the importance of the study of migration flows.